

ולא ראיתי שהוא השיר שכתבתי אני וזה שמי שחתום עליו

בשנות כתיבתו המוקדמות כתב ש"י עגנון גם עברית וגם יידיש, גם פרוזה וגם שירה, וכן רפורטז'ות עיתונאיות. לימים התכחש ליצירות הנעורים האלה, שהתפרסמו ברובן בשבועון "המצפה" בעריכתו של שמעון מנחם לאזר. פרק ראשון בסדרה על יצירתו המוקדמת של ש"י עגנון

דן לאור 23.07.2018 17:57

היכן ומתי החלה בעצם הקריירה הספרותית של ש"י עגנון? התשובה היא כי דרכו של עגנון כסופר החלה עוד בהיותו נער ואחר כך עלם צעיר בעיר מולדתו בוצ'אץ' ובערים סמוכות לה, כולן בתחומה של גליציה, אז חלק מן האימפריה האוסטרו-הונגרית. ואף שפה ושם נכתבו דברים הנוגעים לתקופה זו בכתיבתו של עגנון, הרי שהיא נותרה עלומה לפחות בחלקה מתוקף העובדה שעגנון עצמו הציג את "עגנות", הסיפור שהתפרסם ביפו בסתיו 1908, כסיפורו הראשון (שממנו נגזר גם שמו החדש); ולא עוד אלא שקובצי הסיפורים שאותם ערך במרוצת השנים וה"קאנון" הספרותי שאותו קבע מידרו כמעט לחלוטין את שנות כתיבתו המוקדמות, שנים שבהן כתב גם עברית וגם יידיש, גם פרוזה וגם שירה. לאחר עלייתו לארץ ביוני 1908 כתב עגנון רק בעברית ואף נמנע מכתובת שירה.

מבין העיתונים וכתבי העת שבהם הופיעו יצירותיו הראשונות בלט מכולם "המצפה" — שבועון עברי שנוסד כנגד כל הסיכויים בקרקוב שבמערב גליציה, שלא היתה מרכז ספרותי חשוב, ושרד לאורך חמש-עשרה שנה, תחילה מ-1904 עד 1915, אז חדל מלהופיע בשל המלחמה, ואחר-כך התחדש שוב ב-1917 והוסיף להתקיים עד לסגירתו ב-1921. "המצפה" הוגדר כעיתון עברי, לאומי, ציוני ודתי, ואף היה קשור בעקיפין לתנועת המזרחי. פרסומו היה למעשה המשך להופעת השבועון הראשון בתולדות העיתונות העברית, "המגיד", שהופיע תחילה ברוסיה (מאז 1856), נדד לברלין, התמקם לבסוף בקרקוב, ונסגר בשל הסתבכויות של המ"ל ב-1903. מי שערך את השבועון בשנים האחרונות היה שמעון מנחם לאזר, תושב העיר קרקוב, והוא זה שייסד את "המצפה" בעקבות סגירתו הכפויה של "המגיד".

לאזר היה אדם דתי ובעל השכלה רחבה בתחומי היהדות, עסק בחקר המקרא והמדרש, היה מעורה בחיי העיתונות העברית, ונשא בלבו את האידיאל לקיים עיתון עברי חופשי שייתן ביטוי לנעשה בעולם היהודי תוך שמירת נאמנות לרעיון הלאומי והציוני שאותו טיפח בכל מאודו. הוא קרא לעיתון בשם "המצפה" והגדירו כ"עיתון שבועי לכל ענייני החיים לספרות ולמדעים ולכל ענייני היהודים". בהצהרת הפתיחה שהופיעה בראש הגיליון הראשון, מ-15 באפריל 1904, קבע לאזר כי "המצפה" "יביא בכל גיליון מאמרים קצרים, מבארים ומבררים את כל הנעשה בעמנו ולעמנו, יעיר את כל עוול מבית ומחוץ, ייסר כל מידה בלתי נכונה... יתאמץ לעורר נרדמים לפעולה, ולחנך את הקוראים ברוח היהדות האמיתית וברוח הציונות". הוא גם הבטיח כי "ב'המצפה' יבוא בכל גיליון סיפור נחמד או ציור יפה, המתאים לרוח היהודי ולמוסרו: גם שירים מטובי פיטנינו. גם לדברי בדיחות יושם לב".

לאזר היה עורך מסור בכל נימי נפשו: בנו, העיתונאי דוד לאזר, תיאר בפרטות כיצד היה עובד בכל יום משעת בוקר מוקדמת ומסיים את יום העבודה שלו לאחר חצות, כשהוא עסוק בכתיבת מאמרים משלו, בשכתוב מאמרים של אחרים, בקריאת עשרות כתבי היד שהגיעו לשולחנו מדי שבוע ובהתכתבות עם קוראים וכותבים. בצד זה נהג להתרוצץ במשך שעות היום בין משרדו הצנוע של העיתון, שהיה ממוקם ב-32 ul. Sweietego Sebastiana, לבין בתי הדפוס וסניפי הדואר שמהם היה שולח עיתונים, ספרים וחבילות לכל דורשי העיתון באשר הם.

קשה שלא להתרשם מן המיידיות שבה פירסם עגנון ב"המצפה". בין מועד הופעת הגיליון הראשון של השבועון, 14 באפריל, לבין המועד שבו הופיע עגנון על במה זו, 6 במאי, חלף פחות מחודש. היתה זו למעשה הופעתו השנייה של עגנון בדפוס, אך היה זה פרסום הבכורה שלו בשפה העברית: קודם לכן פרסם בלדה ביידיש שנסבה סביב דמותו של ר' יוסף דלה ריינה, מקובל בן המאה החמש-עשרה שרצה לקרב את הקץ ולהקדים את בוא המשיח, כשלמען מטרה זו נאלץ לצאת לקרב איתנים עם השטן. השיר פורסם בכתב העת "יודישעס וואכענבלאטט" שהופיע בסטניסלבוב ב-26 ביוני 1903. ב"המצפה" פירסם עגנון שיר קצר בהרבה, ארבעה בתים בלבד, אך, למרבה עניין, גם אל בין שורותיו של שיר זה השתרבב השטן. שם השיר היה "גיבור קטן", הוא פורסם בחתימת ש.י. טשאטשקיס, לימים עגנון, והוא נסב כולו סביב ל"ג בעומר, שאף צוין כמועד חיבורו של השיר ("ל"ג בעומר תרס"ד"). בשיר מתואר ילד קטן הניצב על גבי דרגש ב"קלויז", בית המדרש של החסידים, כשהוא אוזן בידיו קשת כנהוג ב"ל"ג בעומר, והחצים השמורים באשפתו נורים על-ידו בכיוון הרקיע מתוך כוונה לפגוע בשטן עצמו. תוך כדי ביצוע הפעולה, כך לשון השיר, פרוש על שפתיו "שְׁחֹק נְקָמָה". את מעשהו זה מלוות אלפי עיניים המביטות אליו ממרום ומבטן מבטא הערצה: "יְלֵד קָטָן! שְׂגִיָא כַח!", כך נחתם השיר, "עוֹד לְעִמְךָ תִּרְאֶה נְפְלְאוֹת".

דב סדן, שהיה אמן על הפסיכואנליזה, גרס בשעתו כי כבר בשיר הזה חבויה האמונה של עגנון הנער בו עצמו וביכולות הטמונות בו להיעשות לאישיות נוכחת בתולדות עמו. לגבי עגנון היתה לשיר הזה משמעות שונה: ברשימת זיכרון מאוחרת שכתב על ש.מ. לאזר (ועל כך, להלן) שיחזר עגנון בפירוט רב כיצד באחת השבתות שבהן ביקר בבית סבו עלעל בדברי הדואר שהיו פזורים על השולחן כשלתע נתקל בגיליון "המצפה". וכך הוא כותב: "עם שאני הופך את הדפים נתלו עיני בשיר, גיבור קטן שמו ושמי כתוב עליו. גדול כח דמיונו של האדם בימי נעוריו, אבל באותה שעה נסתלק ממני כח הדמיון ולא ראיתי שהוא השיר שכתבתי אני וזה שמי שחתום עליו. ואילמלא חוש המציאות שהעמידני על הדבר הייתי מניח את הגיליון בלא שימת לב. מעתה שמצאתי ששירי הוא נסתכלתי בו ובדקתי כל תיבה ותיבה שבו אם כמו שכתבתיה כך נדפסה... מרובים הם הדברים שפרסמתי לאחר מכן. מה שעשה בי לבי עם קריאת השיר שבהמצפה לא עשה כן בשום ספר שהוצאתי בשנים שנה". ההצלחה שבעצם פרסום השיר עוררה את עגנון להציף את עורך "המצפה" בכתבי יד נוספים שהיו צבורים במגירותיו. אלא שלאזר נאלץ לעצור את השטף כשהוא מעביר אליו מסר מוצפן למחצה במסגרת המדור "ארגז המכתבים", ששימש לצורכי תקשורת בינו לבין ציבור הכותבים, ובו הוא מתבקש לצמצם את משלוח השירים ולהימנע במיוחד מלשגר שירים ארוכים. "ש.ט.ש.ב. [ש"י טשאטשקיס בבוטשאטש] נסכים. אך שמור מוצא פוך. את השירים קיבלנו. אך שבענו. לשירים גדולים אין מקום כלל".

ולמרות זאת זכה עגנון כבר בשנה הראשונה להופעת "המצפה", 1904, לפרסום של עוד שלושה שירים, שכל אחד מהם היה קשור לתאריך כלשהו בלוח השנה העברי: שיר לכבוד י"ז בתמוז ("דום"), שיר לכבוד תשעה באב ("ירושלים") ושיר לכבוד חנוכה ("לאור הנר של חנוכה"). הבולט בין השירים היה השיר על ירושלים שנכתב במיטב המסורת של שירי הגעגועים אל עיר הקודש, תוך שילוב פסוקים

מן המקרא עם רמיזות לשירי ציון של יהודה הלוי: "אַהֲבָה נֶאֱמְנָה עַד שְׁאוּלָה / אֲשַׁבֵּעַ לָךְ, אָרִים יְדֵי הַשָּׁמַיִם / כָּל אֲשֶׁר לִי פֹה בְּגוֹלָה / אֶתְּן כְּפָר בְּעֵדֶךָ, יְרוּשָׁלַיִם". לפי השיר נכון הדובר להקריב עצמו למען ירושלים, למענה הוא מוכן לתת את "חיי, גם רוחי וְנַשְׁמָתִי". בדמיונו הוא מצייר את ירושלים כ"קְרִיָה נִשְׁגָּבָה", רמז לשורת הפתיחה בשירו הנודע של הלוי, שכינה את ירושלים "קריה למלך רב". את זיכרונה של ירושלים הוא מעלה על "ראש שְׁמָתִי", ואף מתחייב קבל עולם כי "לא אֲשַׁכַּחְךָ כָּל עוֹדֵי בְחַיִּים, / כִּי אַךְ בָּךְ הִיא נַחְמָתִי". הדי הפסוקים מספר תהלים (קל"ז ה-ו) נשמעים היטב בחלל השיר.

לאזר התפעל, ובדין, מן הכותב בן השבע-עשרה ובחר להציב את השיר בעמוד הפותח של הגיליון מיום 15 ביולי 1904, בסמוך לרשימה על תשעה באב מאת שלום אש שכוכבו דרך אז בעולמה של ספרות יידיש. גם עגנון ייחס חשיבות לשיר ואפילו השפעה, ולימים שילב אותו ברומאן "אורח נטה ללון" בעת שבחר לשים אותו בפיו של ירוחם חופשי, שעלה לארץ ישראל אך גם מיהר לעזוב אותה, המטיח במספר, שהוא תואם עגנון, על כך ששיר הנעורים שלו על ירושלים, שהופיע בשעתו ב"המצפה", הוא זה שהיטה אותו שלא בטובתו להיעשות לציוני. עבר עוד שבוע וכבר בחוברת מיום 22 ביולי הובא פרסום נוסף של עגנון, אם כי בסגנון שונה לגמרי. במסגרת המדור הקבוע "מכתבים מערי המדינה", שבו ליקט לאזר רפורטז'ות קצרות מאת כותבים שונים על המתרחש ברחבי גליציה ובוקובינה (לבוב, יארוסלאב, קוליקוב, סניאטין, רדאוץ ועוד), הובאה רפורטז'ה קצרצרה בחתימת שי. ט. ש., הלא הוא עגנון, ובה דיווח על אירועים שהתקיימו בעירו בוצ'אץ' בעקבות פטירתו של הרצל ב-3 ביולי 1904; התחלה צנועה למדי לגבי מי שעתיד להיות למתעד האולטימטיבי של חיי היהודים בבוצ'אץ' בפרט ובמזרח גליציה בכלל. גם בעירנו הספידו את גדול ישראל ד"ר הרצל שתי פעמים בביהכ"נ", כתב עגנון. אחר כך פירט מי ומי היו בין הדוברים, בכללם "המגיד הידוע ר' משה פרידמאן מקובנא", ועוד הוסיף עגנון: "בשעת המספד היו חנויות הרבה סגורות, על בתים רבים התנוססו דגלים שחורים". מכאן ואילך שיגר עגנון עוד כמה כתבות מסוג זה ל"המצפה", אות וסימן ליצר הכתיבה החזק שלו שמצא לו פורקן גם באפיק זה. מבחינת תוכן הדברים מדברת הרפורטז'ה בעד עצמה: בבוצ'אץ' כמו ברחבי גליציה כולה העריצו את הרצל, מחולל התנועה הציונית וחוזה מדינת היהודים, ואף עגנון נמנה עם המעריצים.